

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Валерія ГЛОТОВА

НАБОВ ЯК ПЕРЕКЛАДАЧ ВЛАСНИХ ТВОРІВ

У статті аналізується процес створення тексту роману В.Набокова «Лоліта». Основна увага приділена специфіці форматування англомовної версії тексту російськомовного автора та особливості зворотної процедури – перекладу на російську мову. Автор досліджує розходження у двох варіантах роману та робить певні припущення щодо психології автора як перекладача власного твору.

Ключові слова: літературна творчість, психологія творчості, автор, переклад, перекладач, автопереклад.

В статье анализируется процесс создания текста романа В.Набокова «Лолита». Основное внимание уделено специфике форматирования англоязычной версии русскоязычного автора и особенности обратной процедуры – перевода на русский язык. Автор исследует расхождения в двух вариантах романа и делает определенные предположения относительно психологии автора как переводчика собственного произведения.

Ключевые слова: литературное творчество, психология творчества, автор, перевод, переводчик, автоперевод.

The process of creation of text of novel of V.Nabokov «Lolita» is analyzed in the article. Basic attention is spared the specific of formatting of the English-language version of the Russian-language author and feature of reverse procedure – translating into the Russian language. The author probes divergence in two variants of novel and does certain suppositions in relation to psychology of author as translator of own work.

Key words: literary creation, psychology of creation, author, translation, translator, autotranslation

Ситуація, про яку йдеться, на перший погляд не містить у собі нічого унікального. Набоков як автор художнього твору (мова буде йти перш за все про його роман «Лоліта») є одним з тисяч письменників, хай навіть таким, що написав видатний утвір мистецтва. Одним з тисяч він є й у іпостасі перекладача. Тож ніби нічого феноменального тут немає.

Сучасні дослідники вже звернули увагу на сам факт письменницького білінгвізму як такий, що потребує особливої уваги: «*Двадцатый век принес известность именам таких авторов, написавших произведения не на родном языке, как: Дж.Конрад, Д.Джойс, С.Беккет, В.Набоков, А.Кристоф и др. Существуют различные, порой диаметрально противоположные оценки творчества данных писателей, единственное положение, не вызывающее разногласий - это оценка писательского билингвизма как явления редкого и неординарного*»¹.

Та спробуємо розділити ці процеси – написання роману та його перекладу – у часі та сутності. Чи були вони звичайними, рутинними, традиційними? Якщо увійти у сутність, то виявиться ціла низка нетипових моментів.

По-перше, сам роман, як відомо, написаний не рідною для автора мовою. Набоков, здобувши перед тим певний статус російськомовного прозаїка під псевдонімом В.Сірін, перепрофілювався на англійську мову. Процес цей дався йому не просто. З дитинства вільно володіючи англійською мовою та здобувши вищу освіту у британському навчальному закладі, Володимир Набоков однак не зумів відразу й без перешкод подолати мовний бар'єр, у чому він щиро зізнавався: «*Долголетняя привычка выражаться по-своему не позволяла довольствоваться на новоизбранном языке трафаретами, – и чудовищные трудности предстоявшего перевоплощения, и ужас расставания с живым, ручным существом ввергли меня сначала в состояние, о котором нет надобности распространяться; скажу только, что ни один стоящий на определенном уровне писатель его не испытывал до меня*». Це неодноразово засвідчували й американські критики та видавці перших англомовних творів Набокова, фіксуючи штучність та книжність його англійського стилю. Лише відсутність у них інформації про репутацію В.Сіріна як видатного стиліста та неможливість порівняння Сіріна та Набокова, мабуть, не давали їм приводу говорити про «занепад», зниження творчого потенціалу або щось подібне. Для них американський літератор Набоков був письменником-початківцем, та ще й іноземного походження, тож у своїх висловлюваннях вони були скоріше поблажливими.

Та Набоков у Америці виконував функцію ще й медіатора між російською та американською культурами, багато перекладаючи на англійську твори російської літератури. Чи то набута у цих

¹ Шевченко А. Е.. Сравнение как компонент идиостиля писателя-билингва В. Набокова (На материале русско- и англоязычных произведений автора) : Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 : Саратов, 2003 251 с

перекладах вправність, чи поступове вживання у організм іншої мови зробили свою справу – але роман «Лоліта» приніс своєму авторові світову популярність, аж до номінації на Нобелівську премію. (У перекладацьких колах навіть існує плітка, що цей успіх – не випадковий, бо автор, мабуть, скористався чияюсь професійною допомогою. Надто різною є відмінність між стриманим сприйняттям інших «американських» творів Набокова та вибуховою славою «Лоліти»).

Тож можемо відзначити, що авторові роману довелося долати у процесі писання досить значні труднощі, які не виникають, як правило, у письменника, що користується рідною мовою. Перебудова мовної свідомості давалася взнаки. Дослідники творчості Набокова, аналізуючи суто лінгвістичні аспекти його англомовних творів, дійшли цілком однозначного висновку щодо суттєвого впливу російської мовної ментальності автора на його ж англійські тексти: *«Создание В. Набоковым оригинальных англоязычных произведений можно считать своего рода «автопереводом», заключающимся в том, что рождающиеся в его сознании русскоязычные фрагменты текста как бы переводятся на английский язык»*¹. І навіть вказують на причину цього явища, яка, можливо, дискредитує саму ідею рівноправного, вільного білінгвізму як такого: *«В случае длительного использования писателем-билингвом на ранних этапах своего творчества одного из языков данный язык приобретает в его сознании функцию лингвистической доминанты, а сознание двуязычного писателя будет тяготеть к лингвокультурной парадигме этого языка»*². Тобто, уявімо собі, що відбувалося: Набоков створює певний текст, скажімо, фразу. Але вона, ця фраза, виникає у його свідомості мовою-домінантою, тобто – російською. Він тут же перекладає її на англійську і записує. Чи є такий творчий процес типовим? Звичайно, ні.

Крім того, вже досить давно виникло питання: а чи був російський письменник В.Сірін власне письменником російським? Тобто таким, який писав у річищі традицій російської літератури? Можна сказати, звичайно, що таких традицій у багатій російській літературі було досхочу, тож вибрати можна було будь-яку. Але В.Сірін не був ані футуристом, ані символістом, ані імажиністом – він чітко дотримувався класичної реалістичної тенденції, у рамках якої його й можна та варто оцінювати. Так і роблять дослідники його спадщини – й приходять до висновку, що основні, провідні тенденції зображення людини та обставин життя, авторська мораль, світоглядний пафос письменника В.Сіріна, а пізніше – Володимира Набокова, не співпадають з такими тенденціями провідних російських письменників-реалістів, зокрема – XIX століття, йдуть прямо всупереч цим тенденціям. Й ознак таких розбіжностей є досить багато, щоби можна було вважати їх випадковими та несуттєвими: *«Удивляла меня и чрезвычайная подробность некоторых описаний Набокова. Русские писатели, вообще говоря, с такой подробностью не изображают предметы...»*

Если ранее задача русской литературы состояла в отборе и художественном «усилении» картин реальности и создании из реальных людей живых персонажей-«типов», то Набоков в своем повествовании двигался в противоположном направлении, переполняя свою прозу разветвленными, форсистыми описаниями «отстраненных» людей и предметов...

*Набоков чаще всего пишет о человеке брезгливо, недобро и насмешливо, с каким-то высокомерным и усталым глумлением»*³.

Тож виникає очевидний парадокс вже на першому етапі досліджуваного нами процесу: з одного боку, створення англійського художнього тексту автором-росіянином супроводжується цілком зрозумілими та виправданими труднощами переходу на іншу мову, а з другого боку – цей автор, як виявляється, лише за ознакою мови був до того письменником російським. Тобто, користуючись російською мовою, письменник В.Сірін за своєю ментальністю належав до якоїсь іншої національної художньої традиції, або ж не належав до жодної з них, створивши власний естетичний всесвіт, уклавши власні моральні та художні закони – й користуючись лише ними.

Дослідники невпевнено висловлюють припущення щодо впливу на Набокова французьких традицій: *«У Набокова вся эта «система» художественных ценностей как-то смещена «в сторону Пруста» при весьма решительном ее пересмотре и отказе от многого в наследии русской классики»*⁴. Але «у бік Пруста» ще далеко не означає, що – разом з Прустом. Надто багато різнить Набокова й творця художнього «потoku свідомості», щоби можна було переконливо засвідчити приналежність письменника саме до цієї системи координат. А оскільки інших припущень зроблено не було, то й залишається визнати, що Набоков (Сірін) свідомо не долучився до якоїсь певної національної художньої традиції. Причина цьому, зрештою, є цілком зрозумілою: рання вимушена еміграція викликала очевидний внутрішній конфлікт з колишньою батьківщиною й підсвідоме небажання наслідувати її надбання.

¹ Григорьев И. Н.. Литературный билингвизм В. Набокова : Синтаксическая интерференция в англоязычных произведениях писателя : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.02.19 Пермь, 2005 285 с.

² Там же.

³ Сахаров В. И. Владимир Набоков - русский писатель. - Реалист. - Вып. 1. - М., 1995.

⁴ Там же.

А навіть ще складніше. Є певні підстави припускати, що Набоков, створюючи «Лоліту» орієнтувався на цілком маргінальні для високої літератури жанри. Зокрема, польський письменник Станіслав Лем дав таку експертну оцінку роману: «*Она покоится на шатком основании... между литературой для масс и элитарной литературой*»¹. Йдеться про так звану бульварну літературу, літературу на межі «кітчу».

Таким чином можемо дійти до такої картини: Набоков пише твір для англомовного читача, маючи намір бути йому зрозумілим, викликати його зацікавленість та симпатію, і робить це вкрай складним способом – вже на цьому етапі будучи перекладачем російського тексту, який виникає у його творчій уяві, та спираючись на естетичні та моральні критерії, які не є типовими для російської прози та абсолютно несподіваними для прози американської. Ситуація абсолютно карколомна.

Пропускаємо усю історію з публікацією «Лоліти», вона варта окремої розмови. Але на певному етапі, вже після світової популярності роману та перекладу його на інші мови, Набоков вирішив донести до вітчизняного читача цей текст самостійно. Хоча на той час такі сподівання були справді марними. Отже, навіщо це йому було потрібно? Мабуть, відчуття нарешті здобутої світової слави розбудило у письменника певний комплекс національної самоідентифікації.

Так чи інакше, але письменник зробив ще один акробатичний етюд – повернув текст у його первинну іпостась. Для читача, звичайно, це був просто переклад. Самому ж письменнику довелося пригадувати той текст, який ніде не зберігся, адже він існував якесь мить лише у його свідомості. Тож немає нічого дивного, що процес переходу (повернення) відбувався не менш складно, аніж процес створення.

Історики літератури-текстологи засвідчили цілком зрозумілі відмінності між текстами: «*Переводя свой роман на русский язык, Набоков внёс в текст некоторые изменения, создав не перевод в привычном понимании, а второй (1967), русский оригинал романа с учётом особенностей русского языка и русской культуры*»². Хоча, як ми вже вияснили, власне ці «особливості російської культури» й є найбільш сумнівним компонентом набоковських текстів. Пояснення причини автоперекладу дослідник дає досить банальне, цілком очевидне: «*Издавая «Лолиту» по-русски в своём переводе, Набоков преследовал очень простую цель: он хотел, чтобы его лучшая английская книга (или, как заметил сам писатель, одна из лучших его английских книг), была правильно переведена на его родной русский язык*»³. Хто ж з письменників не хоче, щоби переклади його творів були адекватними оригіналу?

Та власне адекватність оригіналу набоковського перекладу й є найбільшою проблемою. Зафіксовано досить велику кількість суттєвих відмінностей змістового плану англійського та російського текстів:

«*Так, например, в главе 23 второй части романа, где Гумберт перелистывает «гостиничную книгу, в которой записаны фамилии, адреса и автомобильные номера проезжих», в английском тексте он находит издевательский намек Куильти на биографию С. Колриджа («A. Person, Porlock, England»), но аналогичное место в русском тексте «Лолиты» намекает на фильм «Броненосец «Потёмкин»»: «П. О. Темкин, Одесса, Техас». Таких изменений в русском тексте «Лолиты» имеется несколько, более десятка. Автомобиль Гумберта в английском тексте имеет название «Мельмот» (от романа Ч.Р. Мэтьюрина «Мельмот-Скиталец»), а в русском тексте этот автомобиль называется «Икаром» в соответствии с античным мифом. В английском тексте в сцене убийства Куильти пародируется выражение из «Макбета» («to borrow» вместо «tomorrow»), а в русском тексте оно заменено ссылкой на «Евгения Онегина»: «... буду жить долгами, как жил его отец, по словам поэта». В английском тексте указывается адрес «Dr. Gratiano Forbeson, Mirandola, N.Y.», намекающий на комедию Карло Гольдони «Хозяйка гостиницы», а в русском тексте вместо этого читаем: «Адам Н. Епилинтер, Есноп, Иллиной», что означает «Адам не пил, интересно, пил ли Ной»⁴. І це ще не все: «*В русском переводе романа Владимира Набокова "Лолита", который сделал сам писатель, не хватает изрядного фрагмента размером в полстраницы. Такое открытие сделал 26-летний журналист из тульского райцентра Узловая Александр Свирилин. По словам журналиста, он сделал перевод этого абзаца и написал сыну Набокова - Дмитрию Владимировичу*»⁵.*

Та загублені по дорозі фрагменти тексту та необхідність адаптування реалій зображуваної дійсності до менталітету російського читача – це тільки найменша частина айсбергу, з яким довелося зіткнутися Набокову-перекладачу. Повертаючись у лоно рідної мови, письменник з жахом усвідомив, що він таки вже став письменником англомовним. Кульбіти з трансформацією мовної свідомості далися

¹ Лем С. Лолита, или Ставрогин и Беатриче // Литературное обозрение. 1992. № 1. С. 85

² Галинская И. Л. К вопросу о генезисе романа В.В. Набокова "Лолита". - (Современная филология: итоги и перспективы. - М., 2005. - С. 237-255)

³ Там же.

⁴ Галинская И. Л. К вопросу о генезисе романа В.В. Набокова "Лолита". - (Современная филология: итоги и перспективы. - М., 2005. - С. 237-255)

⁵ Атлантов И. - Известия, 2003., 31.01.03

взнаки:

«За полгода работы над русской «Лолитой» я не только убедился в пропаже многих личных безделушек и невозстановимых языковых навыков и сокровищ, но пришел и к некоторым общим заключениям по поводу взаимной непереводаемости двух изумительных языков...

По количеству слов английский язык гораздо богаче русского. Это особенно заметно на примере существительных и прилагательных...

С другой стороны, русский более богат средствами выражения определенных нюансов движения, человеческих жестов и эмоций...

Переводить с русского на английский немного проще, чем с английского на русский, и в десять раз проще, чем переводить с английского на французский»¹.

Набоков детально описав, які саме відмінності двох мов йому довелося долати. Цей опис може служити посібником для перекладача-початківця, незважаючи на надмірну емоційність та образність опису процесу перекладання. Висновок, який зробив Набоков, – англо-російський переклад у порівнянні з перекладами інших пар європейських мов є найскладнішою процедурою.

Так чи інакше, але те, що постало у підсумку – російський текст «Лоліти», це результат віртуозної роботи творчої свідомості: від напівсвідомого російського тексту як праобразу тексту написаного – до тексту усвідомлено англійського – потім чергове переформатування мовного менталітету у зворотному напрямку, з намаганням уявити собі читацьку російську рецепцію – і нарешті російський текст роману. На усіх цих етапах Набоков виступав водночас в двох іпостасях: і як автор, і як перекладач.

Чисто психологічно уся ця ситуація є винятковою для світової літератури. Можна сказати, що Набоков провів своєрідний експеримент на межі можливого – й безумовно досягнув успіху. І як автор, і як перекладач.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлантов И. – Известия, 2003., 31.01.03
2. Бакуменко О. Н. Лексиконы билингва в ситуации автоперевода : На примере мемуарных книг В. Набокова : Диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.01, 10.02.19. – Курск, 2006. - 210 с.
3. Галинская И. Л. К вопросу о генезисе романа В.В. Набокова "Лолита". – (Современная филология: итоги и перспективы. – М., 2005.
4. Григорьев И. Н.. Литературный билингвизм В. Набокова: Синтаксическая интерференция в англоязычных произведениях писателя: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.19. – Пермь, 2005, 285 с.
5. Лем С. Лолита, или Ставрогин и Беатриче // Литературное обозрение. 1992. № 1. С. 85
6. Сахаров В. И. Владимир Набоков - русский писатель. – Реалист. – Вып. 1. – М., 1995.
7. Шевченко А. Е.. Сравнение как компонент идиостиля писателя-билингва В. Набокова (На материале русско- и англоязычных произведений автора) : Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. – Саратов, 2003, 251 с.

Валерій КИКОТЬ

ЦИТАТА У ФОРМУВАННІ ТА ПЕРЕКЛАДІ ПІДТЕКСТУ

В статті йдеться про цитату як вагомий чинник у формуванні підтексту поетичного твору, адекватний переклад якого можливий лише за належного відтворення в ньому використаних автором цитат.

Ключові слова: цитата, підтекст, образ, переклад, поезія.

В статье идет речь о цитате как важном факторе формирования подтекста поэтического произведения, адекватный перевод которого возможен лишь при надлежащем воссоздании в нем использованных автором цитат.

Ключевые слова: цитата, подтекст, образ, перевод, поэзия.

The article deals with quotation as important factor of creating and translating the implied sense in poetry which adequate translation is impossible without quotation proper rendering.

Key words: quotation, implied sense, image, translation, poetry.

З огляду на те, що неоднозначність внутрішньо притаманна поезії, позаяк гра на неоднозначності корениться в самій сутності поезії (А. Потебня, Р. Якобсон), особливої актуальності набуває необхідність

¹ Цит. за: Бакуменко О. Н. Лексиконы билингва в ситуации автоперевода : На примере мемуарных книг В. Набокова : Диссертация ... кандидата филологических наук : 10.02.01, 10.02.19. - Курск, 2006. - 210 с.